

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ТА ЄС: АНАЛІЗ ПОТЕНЦІЙНИХ НАСЛІДКІВ¹

Чужиков Віктор Іванович,
доктор економічних наук, професор

Підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС значною мірою впливає на секторальні зрушення в господарстві нашої держави, але водночас призводить як до прогнозованих, так і неочікуваних змін у регіональній структурі виробництва. Визначення характеру вразливості регіонів України внаслідок імплементації Угоди є важливим науковим, прикладним, а також методологічним завданням, адже передбачає запровадження принципово нових глобалізаційних підходів дослідження.

Ключові слова: регіон, ЄС, територіальна диференціація, секторальні зміни, локалізм.

Chuzhykov Viktor

FREE TRADE AREA BETWEEN UKRAINE AND THE EU: ANALYSIS OF THE POSSIBLE CONSEQUENCES

Creation of the Association of Ukraine and the EU brought about some sectoral shifts in the economy of our country, but at the same time resulted in the both predictable and unexpected changes in the regional structure of production. Determining the nature of the vulnerability of the regions of Ukraine as a result of the implementation of the Agreement is an important scientific, applied, and methodological challenge, as It provides for the implementation of innovative approaches in the globalization studies.

Keywords: region, EU territorial differentiation, sectoral changes, localism.

Вступ

Укладання будь-яких угод у глобальній економіці завжди зумовлює масштабні зміни на регіональному рівні. При цьому найбільш уразливими стають ті території, де історично сформувалася своя міжнародна спеціалізація, адже попит на продукцію підприємств певного профілю відтепер може істотно коливатися від позитивних до негативних змін унаслідок застосування заходів регулювання, що впливають з імплементації певного документа. Результатом цього стають ендо- та екзогенні шоки. Не є винятком і Україна, яка має наміри створи-

ти з ЄС повноцінну зону вільної торгівлі. Попри те, що дослідження вітчизняних і зарубіжних економістів зазвичай спрямовуються на секторальний рівень, що цілком зрозуміло, на нашу думку, не менш важливим є й регіональний розріз, у межах якого науковці різних спеціальностей мали б сконцентрувати свої міждисциплінарні зусилля та запропонувати комплексне бачення проблеми імплементації Угоди на локальному рівні.

З огляду на зазначене, метою пропонованої статті має бути встановлення можливих наслідків розвитку вітчизняних регіонів після імплементації Угоди про асоціацію з ЄС. Досягти цієї мети

¹Стаття є розширеним варіантом виступу автора на засіданні «круглого столу» на тему «Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС», який відбувся 3 грудня 2015 р. у Національному інституті стратегічних досліджень.

можна за умови виконання низки завдань, зокрема визначення характеру застосування методологічної моделі ідентифікації рівня розвитку регіонів та їх уразливості, встановлення груп і чинників ризику запровадження Угоди, виявлення можливих шоківих наслідків для моноспеціалізованих регіонів України.

Теоретичний бекграунд регіональної реакції на інтеграційні зміни

Пришвидшені інтеграційні процеси в глобальній економіці значною мірою впливають на характер відносин у форматі «периферія – центр – наднаціональна інституція». Утім, наслідки таких змін можуть бути досить різними, з огляду на ту регіональну спеціалізацію виробництва і послуг, що формувалася впродовж багатьох років.

Розуміючи таку асиметрію відносин, чимало сучасних дослідників проблем внутрішнього регіоналізму постійно наголошують на тому, що світ починає стрімко змінюватися, проте регіони, насамперед депресивні, нерідко через свою внутрішню інерцію гальмують трансформаційні процеси. Вихід один – треба відмовитися від парадигми регіоналізму і перейти до формування парадигми локалізму, у межах методологічних рамок якої необхідно змінити передусім уявлення суспільства про конкуренцію регіонів, дотації та субвенції, що туди надходять, і, головне, визначити, що регіони, так само, як галузі матеріального виробництва та креативної сфери, вільно конкурують за ресурси, інновації та інвестиції. До цього також варто додати й те, що потребує уточнення кількісна модель регіону, який можна вважати таким, що відповідає рангу певної територіальної одиниці (в ЄС це *NUTS-1*, *NUTS-2*, *NUTS-3*).

Утім, існує загроза, що ми знову прийдемо до донорської системи регіоналізму, насамперед європейського, в якому одні платять за інших, або ж, у протилежному випадку, погодимося з тим, що існують новітні форми локальної гіперактивності: кластери, технопарки,

технополіси, іннотехи, які є локалізованими формами швидкого економічного зростання, що їх держава безпосередньо не субсидує, але вони концентрують у собі велику кількість інтелекту. Тоді це буде локалізм у його класичному прояві.

Намагання багатьох авторів пов'язати геополітичні зміни з локальними зрушеннями зазвичай приводили до виявлення зв'язку між окремими динамічними елементами. Так, британський науковець *N. Clark* переконаний, що новий геополітичний порядок денний має об'єднувати такі категорії, як «планетарна безпека» та промисловий капіталізм [1, 33]. Інші дослідники – *C. Hagne*, *E. Hagne*, *C. Breitbart* – упевнені, що існує лише два варіанти активного економічного регіонального й локального розвитку (екомодернізація, зростання конкурентоспроможності бізнесу) та обмеження розвитку, що, на їхню думку, призводить до зростання рівня бідності в регіонах і поширення секторальних депресій [2, 13].

Якщо взяти до уваги те, що ще на початку ХХ ст. в регіональній науці було зроблено висновок про домінування торговельного впливу на економічний розвиток регіону, то за сучасних умов євроінтеграції можна стверджувати, що для відкритих внутрішніх регіонів ЄС немає принципового значення, що в них набуло більшого розвитку – внутрішня чи зовнішня торгівля. Саме таку теорію – просторової економіки – активно розвивають *M. Fujito*, *P. Krugman*, *A. Venables*, які виокремили три групи моделей: регіональну, урбаністичну та інтернаціональну [3, 329–330]. Новий підхід до оцінювання регіональних чинників розміщення через прогнозування потоків міграції запропонував *Ph. McCann* [4].

Пошук принципово нових моделей розвитку регіонів підштовхує європейських дослідників до зміщення акцентів з ресурсів (що є надзвичайно важливим для України) до дослідження синтетичних показників регіональної бізнес-активності, сумарний аналіз яких дасть змогу спрогнозувати розвиток тієї чи іншої території з огляду на рівень її конкурентоспроможності, а також економічної

сталості, або ж рівень опору глобальним та національним загрозам. *S. Henderson*, приміром, запропонував своє бачення локалізму, яке обов'язково має об'єднувати наявні субрегіональні мережі та активний колабораціонізм [5]. Дуже важливого значення соціально-інституційним умовам економічного розвитку регіональних таксонів різного ієрархічного рівня надають італійські дослідники *G. D'Agostino* та *M. Scarlato* [6], щоправда, висока математизація їх дослідницького апарату ставить під певний сумнів аналіз якості і кількості інституцій, що беруть участь у локальному розвитку.

Наближаючись до розуміння регіональної проблеми в країнах колишнього СРСР та ідентифікації методологічних основ нової регіональної економіки, яка мала б істотно відрізнитися від радянської економічної географії та пострадянського «розміщення продуктивних сил», доводиться констатувати, що існують значні проблеми, насамперед методологічного характеру. Так, відомий дослідник посткомуністичних процесів у європейській регіоналістиці *F. Gyuris* вбачає у цьому формування своєрідного пропагандистського міксу, що об'єднує ранній марксизм, неомарксизм, антикапіталізм [7, 339–340], а також, хоч як це не дивно, неокласичні та неоліберальні теорії. Можна погодитися з автором, що така методологічна еkleктика не може бути стійкою, і щоразу вона даватиме «збої» на різних рівнях регулювання, адже будь-яка пропаганда, на нашу думку, за відсутності ідеології не може вважатися ефективною, а тим більше довговічною. Не є винятком і Україна, яка зберегла загалом архаїчний стиль радянської регіональної моделі, але без будь-яких інституційних повноважень щодо регулювання підприємницької активності, і разом з тим високий ступінь централізації ухвалення рішень, які, найімовірніше, не виконуватимуть приватні компанії або ж іноземні інвестори, які мають відмінну від державної стратегію свого розвитку. Отже, спрогнозувати можливі регіональні шоки для вітчизняних регіонів унаслідок запровадження

зони вільної торгівлі з ЄС в умовах регіонального методологічного вакууму є надзвичайно складним, проте виконуваним завданням.

Ідеологічні асиметрії вітчизняної регіональної моделі

Вибір т.зв. оптимальної моделі регіонального розвитку в українській економіці завжди відігравав вагомий роль, насамперед під час чергових виборів. При цьому на центральне місце виходила потреба в ідентифікації формули та характеру акумулювання й розподілу коштів. Політики постійно обіцяли, що після їх обрання ситуація докорінно зміниться. Утім, майже впродовж усього періоду своєї незалежності Україна так і не змогла визначитися з двома основними орієнтаційними завданнями: наданням пріоритетів неоліберальній або ж кейнсіанській моделі, а також встановленням обсягів та пропорцій руху підтримуючих ресурсів між донорами й реципієнтами. Роль головного важеля при цьому мало б відігравати наукове обґрунтування, якого зазвичай бракувало. Утім, навіть там, де воно й існувало, його зміст далеко не завжди набував конструктивного характеру, адже базувався на концепції державного домінування в регіональному плануванні, якого теж не було. На жаль, можливості бюджетів усіх рівнів завжди були обмеженими, приватизовані промислові чи аграрні підприємства ігнорували вказівки профільних, колись доволі могутніх міністерств і відомств, натомість для запровадження європейської моделі «м'якого регулювання» бракувало знову ж таки політичної волі, фінансових ресурсів та організаційних зусиль.

Яскравим доказом цього можна вважати доволі цікаву пропозицію групи науковців щодо створення Українського фонду регіонального розвитку, в основу діяльності якого було покладено подібну функціональну модель Європейського фонду регіонального розвитку (ЄС). Передбачалося, що його бюджет буде формуватися на базі обов'язкових відра-

хувань у сумі 1 % ВВП України. Постійні бюджетні війни в Україні не залишили навіть натяку на ідею створення такого фонду, адже грошей бракувало завжди. У 2013 р. цей фонд усе-таки з'явився, а разом із ним з'явилася незрозуміла модель розподілу коштів та наповнення бюджету фонду.

Минув час, і регіони України, як і раніше, потерпають від непродуманості реформ, їх вибіркового характеру, відсутності регіональної та національної ідеології.

З огляду на це надзвичайно важливим для України, на нашу думку, має бути визначення ідентифікаційних детермінант регіону, що були запропоновані свого часу *H. Armstrong* та *J. Taylor*. Зокрема, йдеться про:

- підприємницьку структуру;
- національні чинники розвитку;
- характер розташування регіонів, їх зв'язок із ринковим потенціалом;
- агломерування економік та дисеконімік;
- ендегенне зростання рівня технологічних інновацій;
- ефект переливу (*spillover effect*) з інших регіонів [8, 114].

Переваги та ризики імплементації Угоди про асоціацію з ЄС

У надзвичайно важливій для нашої держави «Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони...» [9] відкриваються нові можливості для розвитку всіх сфер підприємництва, у т.ч. якісного та кількісного нарощування взаємних експортно-імпортних операцій, стабілізації і структурування внутрішнього ринку та еволюційного переходу до європейських механізмів його регулювання. Разом з тим досвіду в українських підприємств щодо виходу на європейський ринок і обізнаності з його особливостями поки що замало. Насамперед це стосується регіонального зрізу, в межах якого більшість підприємців ніколи не займалися зовнішньою торгівлею, справедливо розраховуючи на переваги внутрішнього ринку. З огляду на це надзвичайно важливим є максимальне вра-

хування наслідків такої конвергенції з Європейським Союзом з концентрацією уваги на найбільш чутливих секторах економіки.

Розділ 11 зазначеного документа (ст. 381–382) досить красномовно визначає майбутні відносини України у видобувній та металургійній галузях; там містяться переважно інформаційні компоненти, що передбачають обмін відповідними даними стосовно видобування вугілля й виробництва сталі та прокату. Втім, експорт окремих видів сировинних товарів, зокрема брухту чорних і кольорових металів та феросплавів, з 1 січня 2016 р. не зазнав істотних змін, адже за умов поступового скасування Україною експортного мита цей процес здійснюватиметься протягом тривалого часу – 3–10 років, а у разі перевищення встановлених обсягів – і до 15 років, тобто на провідних вітчизняних продуцентів чорних металів це принципово не вплине. Зазначене насамперед стосується підприємств Дніпропетровської, Запорізької та частково Донецької областей. Щодо металевого брухту решта регіонів України матимуть приблизно однакові умови, і впродовж 2016–2017 рр. істотних змін не передбачається.

Важливим напрямом взаємного впливу, без сумніву, буде аграрний сектор, а найбільш значущим його елементом стане перехід на нульові імпортні квоти, що поширюються на велику кількість доволі вразливих товарних позицій (свинина, яловичина, м'ясо птиці, пшениця, кукурудза, етанол і, зрозуміло, цукор). Водночас важливі наслідки матиме скасування Євросоюзом експортних субсидій на сільгосппродукцію. Регіонами впливу можуть бути визначені насамперед основні продуценти сільськогосподарської продукції з Центральної України (Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Полтавська області).

Водночас у розділі 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» є чимало статей, які містять чимало не до кінця визначених моментів. По-перше, обсяги прямих і опосеред-

кованих субсидій в аграрному секторі ЄС та України через досить активні дії є важко порівнюваними; по-друге, напрям «розвиток сільських територій» є елементом Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу і водночас політики регіонального та локального розвитку; по-третє, найімовірніше, найближчим часом такого напрямку в місцевому або ж національному бюджеті не буде. А отже, конкурентоспроможним чинником може бути лише низький рівень оплати праці та висока якість продукції, що випускається.

Доволі суперечливим є пункт *b* статті 404, у якому визначаються сфери співпраці України та ЄС, одна з яких має досить тенденційну назву: «...посилення адміністративних спроможностей на центральному й місцевих рівнях щодо планування, оцінки та реалізації політики». При цьому постає цілком зрозуміле питання про те, як саме можна узгодити цей пункт з неодноразовими заявами про децентралізацію. До того ж незрозуміло, які інституції займатимуться плануванням в Україні, хто проводитиме моніторинг та яким чином здійснюватиметься об'єктивне оцінювання. Передбачити позитивні або ж негативні наслідки такої інституціоналізації дуже складно, адже, приміром, аналогічна угода ЄС з Чилі призвела до того, що на ринку вина ЄС у італійських, французьких та іспанських товаровиробників з'явився потужний конкурент, який значно потіснив європейських виноробів із сектору недорогих вин. На жаль, болгарські та румунські продуценти не змогли скористатися статусом члена ЄС, і швидкого поштовху до розвитку їх господарствам вступ до Євросоюзу

не дав. Натомість Угорщина змогла довести існування регіонального бренду «Токай», що також має упродовж десяти наступних років враховувати Україна, відмовляючись від виробництва вин саме із такою назвою.

Висновки

1. Імплементация Угоди про асоціацію з ЄС внесе істотні корективи в систему експортно-імпортних відносин нашої держави. Особливо відчутними вони стануть для сензитивних секторів господарства України (металургія, аграрний сектор, рибальство) з відповідним моделюванням на регіони промислового Придніпров'я та аграрного Центру. З огляду на те, що термін запровадження Угоди становить 3–10 років, а в окремих випадках – і більше, очікувати появу значних регіональних ризиків протягом 2016–2017 рр. не варто.

2. Окремі пункти Угоди містять перелік не зовсім коректних заходів і потребуватимуть подальшого уточнення та конкретизації. Насамперед це стосується визначення концепції планування виробництва аграрної продукції, захисту регіональних брендів та секторальних зрушень.

3. Найменш уразливими варто вважати ті регіони України, де розвинене інноваційне виробництво (міста Київ, Харків, Дніпропетровськ, Львів). До найбільш уразливих належать аграрні регіони країни, у яких навіть невеликі регулярні зміни можуть викликати значні ендо- та екзогенні шоки. Певні ризики зумовлює також розширення експорту автомобілів до ЄС для профільних підприємств Запоріжжя та Кременчука.

Список використаних джерел

1. *Clark N.* Geo-politics and the disaster of the Anthropocene / Nigel Clark // *The Sociological Review.* – 2014. – Vol. 62. – P. 19–37.
2. *Hagne C.* Regional and Local Economic Development / Cliff Hagne, Euan Hagne, Carrie Breitbach. – New York, 2011. – 344 p.
3. *Fujita M.* The spatial economy / M. Fujita, P. Krugman, A. Venables. – Cambridge : The MIT Press, 2001. – 367 p.
4. *McCann Ph.* Modern Urban and Regional Economics / Ph. McCann. – Oxford : University Press, 2013. – 408 p.

5. *Henderson S.* From Sub-Regional Networks to Sub – Regional localism: Experiences of Collaboration in England's Historical Black Country / Steven R.Henderson // *Regional studies.* – 2015. – Vol. 49 (№ 9). – P. 1497–1513.

6. *D'Agostino G.* Innovation, Socio – institutional Conditions and Economic Growth in the Italian Regions / Giorgio D'agostino, Margherita Scarlato // *Region studies.* – 2015. – Vol. 49 (9). – P. 1514–1534.

7. *Gyuris F.* The Political Discourse of Spatial Disparities: Geographical Inequalities between Science and Propaganda / F. Gyuris. – L. : Springer, 2014. – 381 p.

8. *Armstrong H.* Regional Economics and Policy. Third edition / H. Armstrong, J. Taylor. – Oxford : Black well Publishing, 2000. – 437 p.

9. *Угода* про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011

References

1. *Clark, N.* (2014). Geo-politics and the disaster of the Anthropocene. *The Sociological Review*, 62, 19–37 [in English].

2. *Hagne, C.,* Hagne, E., Breitbach, C. (2011). *Regional and Local Economic Development.* New York [in English].

3. *Fujita, M.,* Krugman, P., Venables, A. (2001). *The spatial economy.* Cambridge: The MIT Press [in English].

4. *McCann, Ph.* (2013). *Modern Urban and Regional Economics.* Oxford: University Press [in English].

5. *Henderson, S.* (2015). From Sub-Regional Networks to Sub – Regional localism: Experiences of Collaboration in England's Historical Black Country. *Regional studies*, 49: 9, 1497–1513 [in English].

6. *D'Agostino, G.,* Scarlato, M. (2015). Innovation, Socio – institutional Conditions and Economic Growth in the Italian Regions. *Region studies*, 49 (9), 1514–1534 [in English].

7. *Gyuris, F.* (2014). *The Political Discourse of Spatial Disparities: Geographical Inequalities between Science and Propaganda.* L.: Springer [in English].

8. *Armstrong H.,* Taylor J. (2000). *Regional Economics and Policy* (3-d ed.). Oxford: Black well Publishing [in English].

9. *Угода* про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Association Agreement between Ukraine, on one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. Retrieved from http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].